

УДК 370.182

О. В. Вознюк,

доктор педагогічних наук, доцент

alexvoz@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4458-2386

Т. С. Гужанова,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

gujanova@rambler.ru

ORCID: 0000-0002-7598-6973

НОВА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ТА НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ЛАНОК

У статті на основі міждисциплінарного підходу висвітлена нова парадигма розвитку мовлення та навчання читання дітей дошкільної та початкової ланок. Зроблено висновки, що успіх людини у житті залежить від грамотності, що погіршується, і однією з причин цієї тенденції є фонематична лінгводидактична парадигма сучасної школи. За таких умов виявляється необхідність побудувати цілісну методичну систему навчання дітей грамоті на основі ефективних методів та технологій: глобальний метод, методика раннього навчання грамоті, технологія імовірнісної освіти, педагогічна система раннього розвитку, системно-інформаційний підхід до організації навчально-виховного середовища. Ці методи базуються на психофізіологічних особливостях розвитку дитини, яка на ранніх етапах своєї еволюції сприймає світ цілісно, на рівні правопівкульових механізмів пізнання та освоєння дійсності.

Ключові слова: мовні здібності; орфографічна, мовленнєва, соціальна грамотність; фонематична парадигма; концепція функціональної асиметрії півкуль головного мозку; новітні методи навчання дітей читанню.

Постановка проблеми. Онто- та філогенетичний розвиток людини є однією з важливих наукових проблем. Якщо мислення людини постає системотвірним аспектом *Homo sapiens*, то мова та мовлення – це системотвірний аспект мислення. Відтак, дослідження особливостей формування мовних здібностей людини дозволяє вирішувати не тільки конкретні педагогічні, але й загальні наукові проблеми, пов'язані із сучасною соціокультурною ситуацією, для якої характерним є лавиноподібна мультиплікація інформації.

За цих умов сьогодні значно активізуються технології видовищної культури, завдяки чому через розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій експоненціальним чином збільшується кількість аудіовізуальних сигналів, які впливають на молоду людину. У той же час значно зменшилась дія книжково-вербальних сигналів, і, як результат, – діти нині дуже мало читають книжки з художньої літератури.

Якщо, відповідно до концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, *метою розвитку людини* слід вважати реалізацію стану півкульового функціонального синтезу (коли абстрактно-логічна інформація, що відображається переважно у сфері лівопівкульових психічних процесів, здатна трансформуватися в емоційно-образну сферу правої півкулі, і навпаки), то за сучасних умов різко зменшилась інтенсивність міжпівкульових трансформацій та, відповідно, знизилась здатність молодшої людини до девербалізації та вербалізації інформації, що проявляється у спроможності "одягати" у абстрактно-вербальні "шати" емоційно-образну інформацію, як і спроможність до зворотної трансформації слова – в емоцію, знака в образ. Зазначений процес вербально-емоційної трансформації відбувається саме у процесі залучення дитини до художньої скарбниці історії та культури. Такий трансформаційний процес впливає на формування в дитини вміння генерувати образну інформацію в ідеальній сфері художньо-естетичного уявлення. Останнє ж постає наріжною умовою розвитку творчого діалектичного мислення.

Зазначене дозволяє актуалізувати педагогічну проблему досягнення орфографічної та мовленнєвої грамотності, яка може розумітися як грамотність у вузькому сенсі. З цього типу грамотності випливає грамотність у широкому сенсі, тобто соціальна грамотність. Вона трактується як здатність людини отримувати доступ до інформації та свідомо її аналізувати, розуміти та використовувати різні типи інформації, що дозволяє індивіду бути залученим до економічної, культурної, політичної практик суспільства. Це, у свою чергу, розширює життєві можливості людини.

Відтак, успіх людини у житті багато в чому залежить від грамотності, що, як засвідчують результати ЗНО з української мови та літератури, останніми роками погіршується. Одною з причин такого становища є невірна лінгводидактична парадигма сучасної школи.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проведений аналіз педагогічних досліджень вітчизняних

та зарубіжних учених засвідчує, що науковці приділяють значну увагу зазначеним вище проблемам.

У зв'язку з цим, багато лінгводидактичних досліджень присвячено проблемам теорії навчання мовленнєвої діяльності (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, М. І. Жинкін, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Т. В. Рябова та ін.), навчання дітей дошкільної та початкової ланок читання і письма (О. Б. Бігич, В. М. Жуковський, Н. В. Лисанова, Р. Ю. Мартинова, С. Ю. Ніколаєва, К. І. Онищенко, В. М. Плахотник, Г. В. Рогова, О. Я. Савченко, С. К. Фоломкіна та ін.).

Метою статті є аналіз нетрадиційних підходів до розвитку мовлення та навчання читання дітей дошкільної та початкової ланок, що дозволяє виявити недосконалість традиційної лінгводидактичної парадигми.

Виклад основного матеріалу. Традиційна лінгводидактична парадигма охоплює декілька методичних напрямів навчання читання дітей. У зв'язку з цим можна говорити про традиційні методики, перший етап яких передбачає запам'ятовування дітьми літер, що потребує навчання дитини розрізняти букви і розуміти їх правильну вимову і читання. Другий етап реалізує навчальну діяльність, пов'язану з читанням складів з різним ступенем складності. На третьому та четвертому етапах діти навчаються розуміти сенс прочитаного слова, коли читання охоплює цілісні слова, словосполучення, речення, короткі тексти [1].

Останнім часом поширення набуває **звукова (фонематична) методика** (К. Д. Ушинський, Д. Б. Ельконін, О. О. Бугрименко, Л. Є. Журова, Г. А. Тумакова, Г. А. Цукерман, Т. Г. Рамзаєва та ін.) навчання, за якою спрямоване на розвиток у дітей фонематичного слуху і мовленнєвої уваги, що передбачає розвиток здатності до звукового аналізу слів. У цьому процесі діти набувають умінь диференціювати окремі звуки, слова і речення з мовленнєвого потоку, удосконалюють навички звукового аналізу слів. Навчальні програми, засновані на звуковому методі, передбачають навчання, в першу чергу, звукового аналізу мови, визначення звукового складу слова. І тільки потім дітей знайомлять з буквами і демонструють, як трансформується звуковий образ в буквенний.

За таких умов вважається, що букви можна успішно засвоїти тільки в тому випадку, якщо: 1) дитина має чіткий слуховий і артикуляційний образ звуку, тобто коли дитина звук диференціює, не змішуючи з іншими, що реалізується як фонематичне сприйняття; 2) дитина має уявлення про узагальнений звук мови (фонему), вміє виокремлювати звуки мовлення.

Існує думка, що зростаюча неграмотність сучасних школярів, їх невміння і небажання читати є наслідком концептуального дефекту наведених вище методів навчання, особливо звукового методу, який останнім часом дедалі поширюється і починає вважатися єдиним перспективним напрямом розвитку в дітей навичок читання.

Однак, будь-який педагог може відвідати школу, де навчаються глухонімі діти, у яких за відомих причин відсутній фонематичний слух. Глухонімих дітей вчать за допомогою методу, який передбачає активне залучення візуальної сенсорної системи, і при цьому досягають високих позитивних результатів: більшість з таких дітей пише грамотно.

Критика фонематичного методичного напрямку навчання дітей читання базується на двох аспектах. *По-перше*, самі розробники звукової методики виявляють одну проблему у процесі її реалізації: якщо в дитини домінує зорова пам'ять, а слухова розвинена гірше, то це призводить до значних труднощів у набутті навички читання. *По-друге*, фонематичний метод ігнорує особливості психічного розвитку дитини, яка, відповідно до концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, розвивається від правопівкульового континуально-синтетичного до лівопівкульового дискретно-аналітичного способу сприйняття та освоєння світу.

При цьому можна говорити і про сенсорну спеціалізацію півкуль, коли права півкуля поставляє цілісний гештальтний просодичний малюнок (образ) звуку і передає цей образ лівій півкулі, яка класифікує звуки та структурує з нього тільки ті, які відносяться до звуків мови. Це необхідно для впізнання слова, але не забезпечує його розуміння [2].

У дітей чотирьох-шести років, яких навчають читати, дискретно-аналітична лівопівкульова стратегія сприйняття та освоєння світу ще не є домінуючою. Відтак, *навчати дітей читання слід починали з континуально-синтетичних правопівкульових форм діяльності, пов'язаних з активністю зорового ("гештальтного") аналізатора, який має бути провідним у процесі навчання читання*. На цьому принципі базуються деякі новітні методи навчання дітей читання, що виявляються достатньо ефективними. Розкриємо зміст деяких з цих методів.

1. Глобальний метод. Він полягає в тому, що дитину відразу вчать читати суцільними словами, минаючи вивчення літер. При цьому дитина вчиться диференціювати і запам'ятовувати слова і навіть короткі словосполучення, сприймаючи їх цілком, як цілісний образ, картинку, гештальт. Для кращого запам'ятовування слів та образів, які за ними стоять, картки зі словами прикріплюються вдома до різних предметів, а батьки постійно звертають на них увагу малюків. За таких умов кількість знайомих слів зростає, їх можна залучати до різних ігор та складати з них словосполучення та речення. Глобальний метод є достатньо ефективним під час занять як з дітьми молодше трьох років, так і для навчання

читання ліворуких дітей. *Недоліком* цього методу вважається те, що в певний момент дитина має зробити творче відкриття: "а слова ж, виявляється, будуються з літер, з яких можна скласти нові слова!" Це відкриття є необхідним, оскільки неможливо зобразити на картках і вивчити, як ієрогліфи, всі слова мови. Зазначені вище особливості глобального методу використовуються на заняттях Г. Домана, П. В. Тюленева, М. О. Зайцева О. М. Лобка та ін.

2. Методика раннього й інтенсивного навчання грамоті (М. О. Зайцев) полягає в тому, що залучення означеної методики передбачає такий навчальний процес, який вибудовується на принципі природо відповідного розвитку дитини через відповідну навчальну діяльність, що значно активізує пізнавальні можливості дитячого мозку. Ця методика на першому етапі передбачає навчання дітей розрізняти склади. За таких умов, за даними М. О. Зайцева, діти двох-трьох років опановують грамоту за шість місяців; діти чотирьох років – за три місяці; діти шести років – за один-два місяці. При цьому нерозвиненість абстрактно-логічних ресурсів мозку дитини компенсується величезною здатністю щодо сприйняття сигналів зовнішнього середовища, що йдуть до дитини через кінестетичний, аудіальний, візуальний сенсорні системи, через ейдетично-інтуїтивний канал сприйняття та освоєння дійсності. При цьому абстрактно-логічне, знаково-вербальне відображення світу реалізує тільки незначну частину можливостей інтелектуальної сфери дитини. На думку М. О. Зайцева, випереджальне й інтенсивне використання цих (абстрактно-логічних) ресурсів через ігнорування принципу сенситивності призводить не до випередження, а до уповільнення розвитку цілісної людини як особистості.

Відтак, відповідно до концепції М. О. Зайцева, яка отримала значну практичну реалізацію, становлення мови і навчання читанню у дітей мають йти паралельно, потенціюючи (підсилюючи) одне одного. Це, крім того, передбачає використання складового принципу навчання читанню та відмову від фонемного принципу. Суттєво, що методика раннього розвитку передбачає і поєднання навчання читанню зі співом (коли слова і склади запам'ятовуються у формі пісень). За таких умов використовуються всі види пам'яті, коли матеріал за умов реалізації максимальної наочності сприймається всіма органами чуттів, через що досягається ефект синестезії [3].

3. Технологія імовірнісної освіти (О. М. Лобок) відповідає принципам педагогічної синергетики, оскільки зазначена технологія реалізує динамічно-хаотичні процеси, що мають імовірнісний характер [4]. Суть цієї технології полягає в тому, що п'яти-шестирічні діти, що ще не вміють читати і писати, активно виробляють вербальну продукцію (слова і речення) у процесі навчально-ігрової діяльності. Ці слова і речення спочатку записується педагогом на дошці, коли емоційно-образний аспект навчально-ігрової комунікативної взаємодії одержує реалізацію в знаковій формі. А знаки (слова та речення) сприймаються дітьми як суцільні знакові сполучення, без диференціації їх на окремі знакові елементи (букви). За таких умов діти навчаються виражати себе за допомогою письмових засобів.

Відтак, абстрактно-логічний аспект комунікативної культури вивчається учнями на основі цілісних знакових комплексів, що реалізує правопівкульову стратегію обробки інформації, яка є провідною у дітей цього віку. У цьому процесі реалізується синергійне поєднання абстрактно-логічного (знакового) й предметно-образного аспектів комунікації.

З іншого боку, вербальна продукція дітей виявляється зануреною в ейдетичну ауру образів, як і останні отримують лівопівкульову проекцію та реалізується у сфері абстрактно-логічного сприйняття дійсності. Така обоюдна трансформація право- і лівопівкульового аспектів психічної активності дитини ініціює процеси функціонального синтезу півкульових стратегій обробки інформації і дає вихід на творчий, цілісно-синергійний рівень психічної діяльності.

Ця обставина визначає ефективність розглянутої вище технології, яка визначається як імовірнісна тому, оскільки вона реалізує фундаментальний принцип самого життя, де кожна подія відбувається з певним ступенем невизначеності (ймовірності). За таких умов потенційні ресурси дитини розгортаються в житті таким чином, що цей процес не можна повністю спрогнозувати, і у навчальному процесі "зустріч" дитини з культурою виявляється імовірнісним актом, який передбачає затвердження принципу "множинності істин" і відкриває дитині особистісно-індивідуальну траєкторію шкільного й життєвого маршруту.

4. Педагогічна система раннього навчання дитини читанню (П. В. Тюленев), яка реалізує принцип "читати раніше, ніж ходити". Відповідно до цього принципу малюк починає з раннього віку занурюватися у навчально-розвивальне середовище (по стінам розвішуються малюнки, схеми, таблички зі словами та геометричними фігурами, на які постійно звертають увагу дитини), що утворюється її батьками та педагогами. За таких умов інформаційні подразники (сигнали) зовнішнього середовища набувають знакового й образного забарвлення. Таким чином, дитина починає читати з одного-двох років разом зі своїми першими словами, які вона промовляє, не на основі складів, але цілісних знакових комплексів – слів, сприймаючи їх як цілісні образи. У три-чотири роки малюк вже впевнено читає казки, знайомлячись із скарбницею світової літературної творчості [5].

5. Методика П. В. Тюленева "читати раніше, ніж ходити" має колосальні освітні наслідки, оскільки у концептуальному плані дозволяє сформулювати *системно-інформаційний підхід до структуралізації*

навчально-виховного середовища. Зазначений системно-інформаційний підхід передбачає проектування освітнього середовища на основі врахування кількості та якості інформаційних подразників (сигналів), що поступають в це середовище. При цьому наголос робиться на навчально-розвивальних можливостях цих сигналів, які здатні активізувати певні механізми розвитку дітей, котрі, таким чином, мають залучатися до якомога більшої кількості різних видів діяльності (за принципом "талант – це синтез талантів"), які потенціюють один одного [6; 7].

Зазначений підхід щодо раннього й інтенсивного розвитку дитини знаходить відображення у працях багатьох педагогів, які прагнуть значно збільшити інформаційне навантаження на дитину (М. Ібука: "Після трьох вже пізно", Г. Доман: "Гармонійний розвиток дитини", Б. П. Нікітін, Л. А. Нікітіна: "Резерви здоров'я нашої дитини", У. Серз, М. Серз: "Ваша дитина" й ін.).

Висновки та перспективи дослідження. Успіх людини у житті залежить від грамотності, що останніми роками погіршується. Одною з причин такого становища є невірна лінгводидактична парадигма сучасної школи. Назріла необхідність побудувати цілісну методичну систему навчання дітей грамоті на основі наведених вище ефективних методів та технологій, які базуються на психофізіологічних особливостях розвитку дитини, що на ранніх етапах своєї еволюції сприймає світ цілісно, синкретично, на рівні правопівкульових механізмів пізнання та освоєння дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шелестова Л. В. Вчимося читати : [навч.-розв. посіб. для дітей 4–6 років] / Л. В. Шелестова. – Частина 1. – К. : Фенікс, 2016. – 272 с.
2. Визель Т. Г. О характере полушарных интеграций / Т. Г. Визель // Асимметрия. – № 3. – 2015. – С. 39–47.
3. Зайцев Н. А. Сенсация? Трудно поверить? / Н. А. Зайцев // Педагогический вестник. – 1994. – № 1. – С. 34–45.
4. Лобок А. Вероятностное образование : екатеринбургский вариант / А. Лобок // Школьные технологии. – 1997. – № 3. – С. 12–24.
5. Тюленев П. В. Читать – раньше, чем ходить. О методах интеллектуального развития ребенка. Практические рекомендации родителям и педагогам / П. В. Тюленев. – М. : "Соратник", 1996. – 186 с.
6. Вознюк О. В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу : [монографія] / О. В. Вознюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014 – 550 с.
7. Вознюк О. В. Фрактально-голограмне моделювання історико-педагогічного процесу / О. В. Вознюк // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. – Серія : Педагогіка // За заг. ред. Ломаковича А. М., Бенери В. Є. – Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2015. – Вип. 5. – С. 10–18.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Shelestova L. V. Vchymosya chitati [We Learn to Read] : [navch.-rozv. posib. dlya ditey 4–6 rokiv] / L. V. Shelestova. – Chastina 1. – K. : Feniks, 2016. – 272 s.
2. Vizeľ' T. G. O kharaktere polusharnykh integratsiy [About the Character of Hemispherical Integrations] / T. G. Vizeľ' // Asimmetriya [Assymetry]. – № 3. – 2015. – S. 39–47.
3. Zaytsev N. A. Sensatsiya? Trudno poverit'? [A Sensation? Is It Difficult to Believe?] / N. A. Zaytsev // Pedagogicheskii vestnik [Pedagogic Journal]. – 1994. – № 1. – S. 34–45.
4. Lobok A. Veroyatnostnoe obrazovanie : ekaterinburgskiy variant [Probabilistic Education : Ekaterinburg Option] / A. Lobok // Shkol'nye tekhnologii [School Technologies]. – 1997. – №3. – S. 12–24.
5. Tyulenev P.V. Chitat' – ran'she, chem khodit'. O metodakh intellektual'nogo razvitiya rebenka. Prakticheskie rekomendatsii roditelyam i pedagogam [To Read Earlier Than to Walk. About the Methods of Intellectual Development of the Child. Practical Recommendations to the Parents and Teachers] / P.V.Tyulenev. – M. : "Soratnik", 1996. – 186 s.
6. Voznyuk O. V. Nova paradigma modelyuvannya ta rozvitku istoriko-pedagogichnogo protsesu [New Paradigm of Modeling and Development of Historical and Pedagogical Process] : [monografiya] / O. V. Voznyuk. – Zhitomir : Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2014 – 550 s.
7. Voznyuk O. V. Fraktal'no-gologramne modelyuvannya istoriko-pedagogichnogo protsesu [Fractal and Hologram Modeling of Historical and Pedagogical Process] / O. V. Voznyuk // Naukoviy visnyk Kremenets'koyi oblasnoyi humanitarno-pedagogichnoyi akademiyi im. Tarasa Shevchenka. – Seriya : Pedagogika // Za zag. red. Lomakovicha A. M., Beneri V. Ye. – Kremenets' : VTs KOGPA im. Tarasa Shevchenka, 2015. – Vyp. 5. – S. 10–18.

Вознюк А. В., Гужанова Т. С. Новая парадигма развития речи и обучения чтению детей дошкольного и начального звеньев.

В статье на основе междисциплинарного подхода освещена новая парадигма развития речи и обучения чтению детей дошкольного и начального звеньев. Делается вывод, что успех человека в жизни зависит от грамотности, которая ухудшается, и одной из причин этой тенденции является фонематичная лингводидактическая парадигма современной школы. При таких условиях обнаруживается необходимость построить целостную методическую систему обучения детей грамоте на основе эффективных методов и технологий (глобальный метод, методика раннего и интенсивного обучения

грамоте Н. А. Зайцева, технология вероятностного образования А. М. Лобка, педагогическая система П. В. Тюленева, системно-информационный подход к организации учебной среды), которые основываются на психофизиологических особенностях развития ребенка, который на ранних этапах своей эволюции воспринимает мир целостно, на уровне правополушарных механизмов познания и освоения действительности.

Ключевые слова: языковые способности; орфографическая, речевая, социальная грамотность; фонематическая парадигма; концепция функциональной асимметрии полушарий головного мозга; новейшие методы обучения детей чтению.

Vozniuk A. V., Guzhanova T. S. A New Paradigm of Language Development and Reading Instruction of the Preschool and Primary School Children.

The article, based on the interdisciplinary approach, consider a new paradigm of language development and reading instruction of the children of preschool and primary school. In this regard, we can speak about the pedagogical problem of spelling achievement and verbal literacy, which can be understood as literacy in the narrow sense. From this type of literacy the literacy in a broad sense, id est. social competence stems. The latter is interpreted as a person's ability to access information and to analyze it consciously, to understand and use various types of information that allows an individual to be involved in economic, cultural, and political practices of the society. This, in turn, expands the life opportunities of the person. It is concluded that a person's success in life depends on literacy, which is deteriorating, and one of the reasons for this trend is a phonematic opposition linguodidactics paradigm of contemporary school. Under such conditions the urgent need arises to build a holistic methodological system of teaching children to read based on effective methods and technologies (a global method, N. A. Zaitsev's method for early and intensive literacy, probabilistic technology education of A. M. Lobok, pedagogical system of P. V. Tulienev, the system-information approach to the organization of educational environment), which are built on psycho-physiological characteristics of child's development in the early stages of its evolution, who perceives the world holistically, at the level of right hemispheric mechanisms of cognition and understanding the reality.

Key words: language skills; spelling, speech, social literacy; phonematic paradigm; the concept of the functional asymmetry of cerebral hemispheres; the latest methods of teaching children to read.